

**Οι αναγνώσεις
του 1821
και η Αριστερά**

Στο εξώφυλλο και στα εσώφυλλα, ξυλογραφίες του Τάσσου, από τον τόμο *Στων Ψαρών την ολόμαυρη ράχη*, που κυκλοφόρησε το 1953, εγκαινιάζοντας τις «εκδόσεις Α. Τάσσου». Ο τόμος, που περιέχει 16 ξυλογραφίες του Τάσσου, προλογίζεται από τον Νίκο Σβορώνο και είναι αφιερωμένος στους «άγνωστους ήρωες της ελληνικής λευτεριάς».

Στο οπισθόφυλλο, «Ο Μακρυγιάννης», ξυλογραφία του Τάσσου, 1943.

Τα κείμενα του Σπύρου Ι. Ασδρακά, του Δημήτρη Δημητρόπουλου, του Νίκου Θεοδοκά, του Νίκου Κοταρίδη, του Σταύρου Παναγιωτίδη και του Παναγιώτη Στάθη δημοσιεύονται εδώ για πρώτη φορά.

Το κείμενο του Φίλιππου Ηλιού πρωτοδημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Αντί*, τχ. 46 (Μάιος 1976), σ. 31-34 και περιλαμβάνεται στον τόμο *Φίλιππος Ηλιού, Ψηφίδες Ιστορίας και πολιτικής του εικοστού αιώνα*, εκδοτική φροντίδα: Άννα Ματθαίου - Στρατής Μπουρνάζος - Πόπη Πολέμη, Πόλις, Αθήνα 2007, σ. 197-207. Το «Υστερόγραφο» στις «Ιδεολογικές χρήσεις» πρωτοδημοσιεύτηκε στη δεύτερη έκδοση του βιβλίου *Ιδεολογικές χρήσεις του κορσισμού στον 20ό αιώνα*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003, σ. 137-139 και περιλαμβάνεται στον τόμο *Ψηφίδες Ιστορίας και πολιτικής*, ό.π., σ. 208-209.

Το κείμενο του Χρήστου Λούκου αποτελεί συντομευμένη εκδοχή του σχετικού κεφαλαίου του βιβλίου της Χριστίνας Κουλούρη και του Χρήστου Λούκου, *Τα πρόσωπα του Καποδίστρια. Ο πρώτος Κυβερνήτης της Ελλάδας και η νεοελληνική ιδεολογία 1831-1996*, Πορεία, Αθήνα 1996.

Ευχαριστούμε θερμά τους συγγραφείς, τη Μαρία Ηλιού, καθώς και τους εκδότες Νίκο Γκιώνη, Νίκο και Πόπη Κουτσιαύτη και Φίλωνα Φίλωνος.

ΔΙΟΡΘΩΣΗ: Γιώργος Κοροπούλης, Στρατής Μπουρνάζος
ΣΧΕΣΔΙΑΣΜΟΣ - ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: L•Press

**Σπύρος Ι. Ασδραχάς, Δημήτρης Δημητρόπουλος,
Φίλιππος Ηλιού, Νίκος Θεοτοκάς, Νίκος Κοταρίδης,
Χρήστος Λούκος, Σταύρος Παναγιωτίδης, Παναγιώτης Στάθης**

Οι αναγνώσεις του 1821 και η Αριστερά

Επιμέλεια:
Δημήτρης Δημητρόπουλος, Βαγγέλης Καραμανωλάκης

Η ΑΥΓΗ ΕΡΕΥΝΗ
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ

Ο Σπύρος Ι. Ασδραχάς δίδαξε επί σειρά ετών στο Πανεπιστήμιο Paris I και ήταν διευθυντής ερευνών στο Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών. Είναι πρόεδρος του Δ.Σ. των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας.

Ο Δημήτρης Δημητρόπουλος είναι ερευνητής στο Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών.

Ο Φίλιππος Ηλιού (1931-2004) ήταν ιστορικός, πρόεδρος του Δ.Σ. των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας. Στο πλουσιότερο έργο του ασχολήθηκε, μεταξύ άλλων, με τον Νεοελληνικό Διαφωτισμό, την ιστορία του βιβλίου, την ιστορία του ελληνικού κομμουνιστικού κινήματος.

Ο Νίκος Θεοτοκάς είναι καθηγητής του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Ο Νίκος Κοταρίδης είναι καθηγητής του Τμήματος Κοινωνιολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Ο Χρήστος Λούκος είναι ομότιμος καθηγητής Ιστορίας του Πανεπιστημίου Κρήτης.

Ο Σταύρος Παναγιωτίδης είναι υποψήφιος δρ Ιστορίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Ο Παναγιώτης Στάθης είναι ιστορικός, υποψήφιος δρ στο Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Παναγιώτης Καρατζάς: Η βιογραφία ενός αγωνιστή του 1821

ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΛΑΣΗ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΣΤΗΝ ΕΠΕΤΕΙΟ της 25ης Μαρτίου του 2013, συνδικαλιστική παράταξη της Αριστεράς στον χώρο των εκπαιδευτικών απηύθυνε ανοικτή επιστολή προς τους μαθητές και τις μαθήτριες της Πάτρας με τίτλο: *Οι λαϊκές επαναστάσεις μπορούν να νικήσουν!* Δηλωμένος στόχος των συντακτών, να ξεσκεπάσουν τα ψέματα με τα οποία βομβαρδίζονται οι μαθητές. Ανάμεσα σε αυτά διαβάσαμε και το ακόλουθο:

Είναι ψέμα ότι ο Παλαιών Πατρών Γερμανός ύψωσε πρώτος τη σημαία της Επανάστασης του 1821. Τη σημαία στην Πάτρα την ύψωσε ο λαϊκός ηγέτης Παναγιώτης Καρατζάς, τον οποίο δολοφόνησαν οι πρόκριτοι της Πάτρας.¹

Τα γραφόμενα στην επιστολή και ειδικά το απόσπασμα που μνημονεύσαμε ξεσήκωσαν αντιδράσεις, πυροδότησαν άρθρα στον Τύπο και έντονους διαξιφισμούς στο Διαδίκτυο.² Είναι αξιοπαρατήρητο ότι, λίγα χρόνια πριν, στην επέτειο της 25ης Μαρτίου του 2007, ο Παναγιώτης Καρατζάς είχε έρθει πάλι στην επικαιρότητα της πατρινής δημόσιας ζωής για έναν διαφορετικό λόγο. Τα μέλη των κατηχητικών ομάδων του Ιερού Ναού Παναγίας Αλεξιωτίσσης ανέβασαν τη θεατρική παράσταση: «Παναγιώτης Καρατζάς. Το φόβητρο των Τούρκων».³ Παρατηρείται έτσι μία ιδιότυπη σύμπτωση, καθώς μια αριστερή συνδικαλιστική παράταξη και η ορθόδοξη εκκλησία μέσω των κατηχητικών σχολείων, παρά τις έντονες διαφωνίες τους, εμφανίζονται να υιοθετούν ένθερμα τον Παναγιώτη Καρατζά, μια μορφή του Αγώνα βουτηγμένη στην αχλύ του θρύλου.

Ποιος ήταν όμως ο Παναγιώτης Καρατζάς; Οι έγκυρες πληροφορίες που έχουν εντοπιστεί γι' αυτόν από ιστορικές πηγές της εποχής είναι αποσπασματικές, περιορισμένες και κάποτε αμφίβολης προέλευσης, ενώ η μεταγενέστερη ανάδειξή του σε σύμβολο πολλαπλών χρήσεων δυσχεραίνει την αποκόλληση του μυθολογικού στοιχείου από το πραγματικό. Τα απομνημονεύματα των αγωνιστών και οι μαρτυρίες των φιλελλήνων που ιστορούν τα συμβάντα στην Πελοπόννησο τους πρώτους μήνες της Επανάστασης, καθώς και κάποια ακόμη δημόσια και οικογενειακά ντοκουμέντα, επιτρέπουν να σχηματιστεί μια εικόνα του προσώπου, αρκετά θαμπή ακόμη, καθώς απαιτείται περαιτέρω ιστορική έρευνα.

Ο Παναγιώτης Αναστασόπουλος ή Αναστόπουλος γεννήθηκε στην Πάτρα. Δεν γνωρίζουμε με βεβαιότητα τον χρόνο γέννησής του· ορισμένοι μελετητές την τοποθετούν στα 1776.⁴ Το παρωνύμιο Καρατζάς (τουρκ. *karaca*), με το οποίο έγινε γνωστός, πιθανότατα το όφειλε στο μελαψό δέρμα του. Στις αρχές του 19ου αιώνα περνάει στα Επτάνησα, όπου αρχικά οι Γάλλοι και κατόπιν οι Άγγλοι στρατολογούν εθελοντές για τη δημιουργία ελληνικών στρατιωτικών σωμάτων.⁵ Δεν γνωρίζουμε με ακρίβεια τη στιγμή της μετακίνησής του, πάντως από τον Νοέμβριο του 1809 έως τον Μάρτιο του 1812 υπηρετεί στο Ελληνικό Ελαφρό Πεζικό του Δουκός της Υόρκης στη Ζάκυνθο, αρχικά ως οπλίτης και κατόπιν ως υπαξιωματικός, όπως αποδεικνύεται από το απολυτήριό του, που έχει διασωθεί, αλλά και από τις καταστάσεις μισθοδοσίας του αγγλικού στρατού όπου συμπεριλαμβάνεται το όνομά του.⁶

Ο Καρατζάς έτσι φοίτησε στο μεγάλο σχολείο των ευρωπαϊκών στρατών στα Επτάνησα, το οποίο τροφοδότησε πολλαπλά την ελληνική Επανάσταση με ετοιμοπόλεμα και καταρτισμένα στελέχη, που είχαν εμπειρία συμμετοχής στον τακτικό στρατό. Η σταδιακή απόλυση των Ελλήνων ενόπλων, επακόλουθο της εδραίωσης της αγγλικής κυριαρχίας στην περιοχή, τον οδηγεί πίσω στην πατρίδα του. Εκεί, πιθανόν για λόγους βιοπορισμού ασκεί την τέχνη του τσαγκάρη, ενώ φαίνεται ότι ασχολείται και με την αγροτική παραγωγή, όπως μαρτυρεί για το 1819 συμβόλαιο εμφύτευσης αμπελιών της Μονής Γηροκομείου.⁷ Παράλληλα όμως αξιοποιεί και την εμπειρία του στα όπλα. Τις παραμονές της Επανάστασης τον βρίσκουμε μαζί με τον Παναγιώτη Ανδριστόπουλο επικεφαλής ομάδας 50 ενόπλων που χρηματοδοτεί ο πλούσιος έμπορος της Πάτρας και ταμίας της Φιλικής Εταιρείας Ιωάννης Παπαδιαμαντόπουλος.⁸ Έχει μάλιστα διασωθεί έγγραφο από το οποίο αποδεικνύεται ότι ο τελευταίος τους κατέβαλε 900 γρόσια στις 21

Μαρτίου 1821.⁹ Με την ιδιότητα του έμμισθου ένοπλου, υπερασπίζεται το σπίτι του Παπαδιαμαντόπουλου στις 21 Μαρτίου, μόλις αρχίζουν στην Πάτρα οι ταραχές από τον τουρκικό όχλο.¹⁰

Δεν είναι επιβεβαιωμένο αν είχε μνηθεί στη Φιλική Εταιρεία,¹¹ με το ξέσπασμα όμως της Επανάστασης πρωταγωνιστεί με γενναιότητα σε τολμηρές στρατιωτικές επιχειρήσεις,¹² αποκτά μεγάλη φήμη στην περιοχή, κερδίζει την αμέριστη υποστήριξη των προκρίτων της Πάτρας με τους οποίους είχε στενές σχέσεις και με την έγκρισή τους συγκροτεί και ηγείται ομάδας ενόπλων.¹³ Σημαντική είναι η συμμετοχή του στην πολιορκία των Τούρκων στο κάστρο και στη μάχη του Γηροκομείου τον Αύγουστο του 1821.¹⁴

Στις 4 Σεπτεμβρίου 1821 μέλη της οικογένειας Χρυσανθόπουλου, γνωστοί ως Κουμανιώτες, από το ομώνυμο χωριό της Ηλείας, τον σκοτώνουν σε αιψμαχία στην μονή Ομπλού.¹⁵ Οι αδελφοί Κουμανιώτες είχαν και αυτοί θητεύσει στα στρατιωτικά σώματα των Επτανήσων και μετείχαν στην Επανάσταση με δική τους ομάδα ως επικεφαλής χωριών της δυτικής Αχαΐας, υπό τις διαταγές των προκρίτων της Πάτρας, του Θ. Κολοκοτρώνη, του Γ. Σισίνη κ.ά.¹⁶ Ο Φωτάκος, που ήταν υπασπιστής του Κολοκοτρώνη, δίνει μια γλαφυρή περιγραφή της σκηνής της δολοφονίας του:

Κατά τας αρχάς του μηνός Σεπτεμβρίου μίαν ημέραν ο Καραντσάς ήτον έξωθεν του μοναστηρίου Ομπλού, και ήρχετο να έμβη μέσα από την μεγάλην πόρταν. Οι συγγενείς των Κουμανιωταίων τον είδον, και αυτός τους είδεν, αλλά εκοντοχόρευεν, εσήκωνεν όπισθεν τα πόδια του και τους επερίπαιζεν, ότε ο Ταλαμπδάς τον ετουφέκισεν και τον εφόνευσεν. Τοιουτοτρόπως έγεινε φανερά και εν πλήρει μεσημβρία ο φόνος, και όχι κρυφά και δολίως.¹⁷

Η πιθανότερη αφορμή της δολοφονίας του ήταν η εκδίκηση, η βεντέτα, διότι οι Κουμανιώτες τον θεωρούσαν υπεύθυνο για τον θάνατο του αδελφού τους Σταμάτη, που σκοτώθηκε την πρώτη ημέρα της εξέγερσης.¹⁸ Γενικότερα όμως ανάμεσά τους φαίνεται ότι είχε αναπτυχθεί έντονη εκθρόνιση, πιθανόν με παλαιότερες ρίζες, που αναζωπυρώθηκε με την Επανάσταση καθώς αμφότεροι διεκδικούσαν την εύνοια προκρίτων της Αχαΐας για τη συντήρηση των ενόπλων σωμάτων τους.¹⁹ Στο ρευστό μάλιστα περιβάλλον που δημιουργούσε η Επανάσταση, οι πρόκριτοι της Πελοποννήσου, των οποίων οι βαθιές διαιρέσεις είχαν προεπαναστατικά πάρει αιματηρό χαρακτήρα, διαμόρφωναν νέες ισορροπίες και συμμαχίες, ενώ και οι ένοπλοι

-όπως ο Καρατζάς και οι Κουμανιώτες- μεριμνούσαν για τη θέση τους στη νέα κατάσταση.

Αυτή χονδρικά είναι η εικόνα που προκύπτει για τον Π. Καρατζά από τις μαρτυρίες της εποχής του. Η τύχη του όμως στη μεταγενέστερη ιστοριογραφία ακολουθεί διαφορετικά δρομολόγια. Στον όψιμο 19ο αιώνα, τον Καρατζά ανακαλύπτει πρώτη η τοπική ιστοριογραφία, στην προσπάθεια ανάδειξης των Πατρινών που είχαν διαπρέψει στον Αγώνα. Εντούτοις, στην Κατοχή και αμέσως μετά -με την πρώτη ύλη που είχαν προσφέρει κυρίως ο ιστορικός της Πάτρας Στέφανος Θωμόπουλος και ο δημοσιογράφος, λογοτέχνης και ιστορικός του '21 Διονύσιος Κόκκινος-²⁰ σμιλεύεται μια νέα φιγούρα του Καρατζά. Πλαστοργός των πρώτων αδρών χαρακτηριστικών της είναι, νομίζω, ο Γιώργης Λαμπρινός (Μπαστουνόπουλος), για να ακολουθήσει σύντομα ο Γιάννης Κορδάτος και άλλοι που προσέθεταν δικές τους συμβολές στη μεταμόρφωση του Καρατζά.

Ο Γ. Λαμπρινός εκδίδει το 1942 τις *Μορφές του 1821*, βιβλίο που άσκησε ισχυρή επιρροή στους νέους της εποχής και γνώρισε μεγάλη διάδοση.²¹ Όπως δηλώνει στον πρόλογο, στόχος του είναι μέσα από ένδεκα επιλεγμένες βιογραφίες να αλλάξει τη σκηνογραφία του '21, ανατρέποντας την ιεραρχία των πρωταγωνιστών, φέρνοντας στο προσκήνιο «ταπεινούς και ξεχασμένους» λαϊκούς αγωνιστές που σχεδίασαν και πραγματοποίησαν την Επανάσταση· τους «αληθινούς δημιουργούς» της που η επίσημη ιστορία έχει αποκρύψει.²² Ανάμεσά τους και ο Παναγιώτης Καρατζάς.²³ Ο Λαμπρινός δεν ενδιαφέρεται για την ιστορική τεκμηρίωση όσων γράφει.²⁴ Όπως λέει ο ίδιος, σκοπός του δεν ήταν «η ιστοριοδική ακρίβεια»²⁵ αλλά η προβολή υποδειγμάτων αγωνιστών χρήσιμων για την εποχή του, δηλαδή για τα χρόνια της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου, όταν γραφόταν το κείμενό του, και για τα χρόνια της Κατοχής, όταν εκδόθηκε το βιβλίο. Λίγο αργότερα, το 1946, ο Γιάννης Κορδάτος στην επανέκδοση της *Κοινωνικής σημασίας της επαναστάσεως του 1821*, προσθέτει ένα νέο, επιπλέον κεφάλαιο στην αρχική έκδοση του 1924· εκεί εντάσσει στο δικό του αντιστασιακό πάνθεον και τον Καρατζά,²⁶ συμπληρώνοντας και «επεκτείνοντας» την προβληματική του Λαμπρινού.

Ο «νεόκοπος» αυτός πλέον Καρατζάς είναι φτωχός τσαγκάρης, που από μικρός ξεχώρισε για τη σωματική δεινότητα και την ψυχική του ρώμη. Κατατροπώνει τα τουρκόπουλα σε αγώνες πηδήματος, είναι πνεύμα ατίθασο και ανυπότακτο, τσακώνεται διαρκώς με τους Πατρινούς Τούρκους και κυνηγημένος καταφεύγει στη Ζάκυνθο. Είναι Φιλικός και πρωτοστατεί στον ξεσηκωμό του λαού των Πατρών με συνεργάτες δύο Επτανήσιους, τον έμ-

πορο Βαγγέλη Λιβαδά και τον φαρμακοποιό Νικόλαο Γερακάρη. Είναι παράτολμα γενναίος, αναγνωρίζεται λαϊκός ηγέτης και το όνομά του γίνεται θρύλος στους εξεγερμένους. Τέλος, επειδή τρέφει άσβεστο μίσος κατά των αρχόντων και εκμεταλλευτών του λαού, εκείνοι του το ανταποδίδουν οργανώνοντας μυστικά τη δολοφονία του, με «βόλι των οργάνων του κοτζαμπασιδισμού». Ο θάνατός του προκαλεί θρήνο και απελπισία στα λαϊκά στρώματα που χάνουν τον αρχηγό τους.²⁷

Αυτό είναι το περίγραμμα της λογοτεχνικά γλαφυρής αλλά χωρίς τεκμηρίωση αφήγησης της ζωής του Καρατζά από τον Λαμπρινό και τον Κορδάτο, η οποία αποκλίνει αρκετά από όσα παραδίδουν οι ιστορικές πηγές. Αν το βιβλίο όμως του Λαμπρινού ήταν δημοφιλές ανάγνωσμα στους φίλα προσκείμενους προς την Αριστερά νέους της εποχής, το βιβλίο του Κορδάτου λειτούργησε ως συστατικό έργο της ελληνικής μαρξιστικής σκέψης. Δεν ήταν μόνο «δυνατή καμπισκιά στους σοφούς και ασόφους νεοέλληνες» και δεν έπεσε μοναχά «σαν μπόμπα ανάμεσα στον ελληνικό δασκαλισμό», όπως υπερηφανευόταν ο ίδιος.²⁸ Επειδή το εθνικό ζήτημα, ο χαρακτήρας της Επανάστασης και το 1821 αποτέλεσαν κεφαλαιώδη θέματα στην ιδεολογική και πολιτική αντιπαράθεση από τον Μεσοπόλεμο και εντεύθεν, το μελέτημα του Κορδάτου αποτέλεσε πεδίο της μπτέρας των μαχών μεταξύ των πολεμίων-καταρχήν μεταξύ των προσκείμενων στην Αριστερά διανοουμένων και των συντηρητικών κύκλων αλλά και μεταξύ εκφραστών διαφορετικών απόψεων στο εσωτερικό της Αριστεράς.²⁹ Παράλληλα, το έργο του Κορδάτου άσκησε ευρύτατη επίδραση και συντέλεσε κατά τη μεταπολεμική περίοδο στη γέννηση σειράς αριστερών διανοουμένων, που θεώρησαν ότι η «σωστή» επαν-αφήγηση της ιστορίας αποτελεί κείμενο όπλο διάδοσης ιδεών και ουσιώδες διακύβευμα της πολιτικής σύγκρουσης.

Η υιοθέτηση -ή καλύτερα η ιδεολογική χρήση- του Καρατζά αποτελεί ένα καλό παράδειγμα αυτής της πρακτικής. Ο πρωικός τσαγκάρης, ο λαϊκός ηγέτης που τον έφαγαν μπαμπέσικα οι κοτζαμπάσπδες, είναι το μοτίβο που με ελάχιστες παραλλαγές υιοθετείται σε έργα αριστερών διανοουμένων, οι οποίοι, όντας οι ίδιοι «αιχμάλωτοι ενός διανοητικού σχήματος και μιας πολιτικής πράξης»,³⁰ επιχειρήσαν να εκλαϊκεύσουν τη νεοελληνική ιστορία. Ενδεικτικά μερικά ονόματα: Γιάννης Κορδάτος, Λεωνίδας Στρίγκος, Τάσος Βουρνάς, Τάκης Σταματόπουλος, Χρήστος Στασινόπουλος, Γιάννης, Ζεύγος, Γιάννης Σκαρίμπας, Δημήτρης Φωτιάδης.³¹ Τα βιβλία των περισσότερων είχαν τεράστια διάδοση, μέχρι τα τέλη του περασμένου αιώνα αλλά και έως σήμερα, ως η προοδευτική εκδοχή της νεοελληνικής ιστορίας.

Στην περίπτωση του Καρατζά, η μυθολογία του τροφοδοτήθηκε και από τη μυθιστορηματική βιογραφία του που συνέγραψε ο Νίκος Μόσχος με τον εύγλωττο τίτλο: *Καρατζάς ο αγνοημένος, Πατρών Γερμανός ο τιμημένος*, η οποία πραγματοποίησε τέσσερις εκδόσεις (μία από τις Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις [ΠΛΕ], το εκδοτικό του ΚΚΕ που εξέδιδε βιβλία κυρίως για τους Έλληνες πρόσφυγες στην Ανατολική Ευρώπη).³²

Γιατί ανασύρθηκε όμως ο Καρατζάς στην επιφάνεια σαν ηγετική πλέον μορφή της Επανάστασης; Κατά τη γνώμη μου, αυτό οφείλεται στη σύμπτωση προτεραιοτήτων διανοουμένων που ανήκαν σε διαφορετικά πνευματικά περιβάλλοντα. Καταρχήν η τοπική πατρινή ιστοριογραφία βρήκε στο πρόσωπο του Καρατζά έναν Πατρινό αγωνιστή που μετέχει στο ξέσπασμα της Επανάστασης, έναν τοπικό ήρωα, που τον χρειαζόταν, ιδιαίτερα ως αντιστάθμισμα στους προβεβλημένους Καλαβρυτινούς προκρίτους (οικογένειες Ζαΐμη, Λόντου, Χαραλάμπη, Πετμεζά). Όπως το διατυπώνει ο Φωτάκος: «εις τους Πατραίους εφάνη παληκάρι, διότι δεν είχαν άλλον όμοιον με αυτόν».³³ Η τοπική περηφάνια λοιπόν τροφοδοτήθηκε σταδιακά μέσω της τοπικής ιστοριογραφίας με έναν ντόπιο λαϊκό ήρωα.³⁴ Είναι χαρακτηριστικό ότι σε δρόμο, στην Άνω Πόλη, δόθηκε το όνομά του το 1852.³⁵ ο ίδιος ο Καρατζάς απέκτησε μετά θάνατον κατά φαντασίαν απεικόνιση, από τον χαράκτη Τάσσο,³⁶ ενώ το 2003 η Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Αχαΐας εξέδωσε το ανθολόγιο που συνέταξε ο απόγονός του αντιστράτηγος Ανδρέας Καρατζάς.³⁷

Από την άλλη πλευρά, οι αριστεροί διανοούμενοι, μελετητές του 1821 είχαν ανάγκη από ήρωες με το προφίλ του Καρατζά: κάτοικος της πόλης, ταπεινής καταγωγής, χειρώννακτας τεχνίτης αλλά και άνθρωπος των όπλων, γενναίος, πρόωρα νεκρός σε εμφύλια σύγκρουση. Τα χαρακτηριστικά αυτά ανάπλασε η ιστορική αφήγησή τους, ώστε να «κουμπώσουν» στις προδιαγραφές που απαιτούσε η Αριστερά από τους αγωνιστές της δικής τους εποχής. Ο ξανα-πλασμένος Καρατζάς εξέφραζε έτσι με τον καλύτερο τρόπο το ιδανικό του εργάτη, μπροστάρη του λαού που δολοφονείται άνανδρα από τον ταξικό εχθρό. Δεν είναι άνευ σημασίας η έντονη προβολή του ως τσαγκάρη, μέλους δηλαδή μιας επαγγελματικής ομάδας, που ήταν γνωστή για τη συνδικαλιστική της δράση, τη συμμετοχή της στους εργατικούς αγώνες και την ισχυρή επιρροή της Αριστεράς από τις αρχές του 20ού αιώνα.³⁸

Είναι χαρακτηριστικό ότι ο άνθρωπος στην υπηρεσία του οποίου ήταν ο Καρατζάς και ο οποίος έπαιξε τον καθοριστικό ρόλο στην Επανάσταση στην Πάτρα, ο Ιωάννης Παπαδιαμαντόπουλος, παρότι έχει δώσει το όνομά του σε δύο δρόμους σε Πάτρα και Αθήνα, απουσιάζει από τις πολυποικίλες εκδη-

λώσεις μνήμης του '21 και έχει πενιχρή παρουσία στη μεγάλη μηχανή ανακύκλωσης της γνώσης, το Διαδίκτυο. Ο Παπαδιαμαντόπουλος, γεννημένος στην Κόρινθο, πανίσχυρος στην προεπαναστατική Πελοπόννησο· ένας κοσμοπολίτης που πλούτισε από το εμπόριο και τη ναυτιλία, κρατούσε την «κάσα» της Φιλικής Εταιρείας, εγκατέλειψε τις επιχειρήσεις και την οικογένειά του για να αφιερωθεί στον Αγώνα, κλείστηκε στο πολιορκημένο Μεσολόγγι και παρέμεινε εκεί με τη θέλησή του μέχρι την έξοδο, όπου βρήκε και τον θάνατο· ακριβώς ίσως επειδή συγκέντρωνε όλα αυτά τα χαρακτηριστικά, δεν αποτελούσε το κατάλληλο πρότυπο λαϊκού ήρωα.³⁹

Ο Παναγιώτης Καρατζάς, που σκιαγραφήθηκε πρόχειρα στις παραπάνω σελίδες, συνιστά, νομίζω, ένα μικρό δείγμα του προφίλ των ανθρώπων που μετείχαν στην Επανάσταση του 1821. Πάτρα, Επτάνησα, Πάτρα, συμμετοχή στον αγγλικό στρατό και τις ένοπλες ομάδες των προκρίτων της Πελοποννήσου, ο κόσμος δηλαδή των όπλων, ορίζει τη διαδρομή του Παναγιώτη Καρατζά. Ο Καρατζάς προσχωρεί στον νεωτερισμό μιας εθνικής επανάστασης μέσα από τις σταθερές της παραδοσιακής κοινωνίας: των ενόπλων που προσφέρουν στους ισχυρούς του τόπου τους, έναντι αμοιβής, την τεχνογνωσία και τη δύναμη των όπλων τους. Ο πρόωρος και ιδιότυπος θάνατός του συντελεί στην υιοθέτηση και στην ηρωοποίησή του από ιδεολογικά περιβάλλοντα που, παρά τις θεμελιώδεις διαφορές τους, συναντήθηκαν σε μια κοινή πρακτική: την κατασκευή παραδειγματικών μορφών, ως πρόσφορο και εύληπτο τρόπο διαμόρφωσης κανονιστικών προτύπων ζωής.

Το δικό του δρομολόγιο ήταν μία εκδοχή από τις πολλές που τροφοδοτήσαν το ποτάμι της Επανάστασης του 1821. Δεν ήταν βεβαίως η μόνη. Οι αγωνιστές που στελέχωσαν τη Φιλική Εταιρεία και σχεδίασαν την Επανάσταση ακολούθησαν συχνά άλλες και διαφορετικές διαδρομές, κάποιες από τις οποίες εκκινούσαν από τις διαφωτιστικές ιδέες και τη συμμετοχή σε νεωτερικές συλλογικότητες του καιρού τους, συνδυάζοντας την παιδεία του γνώστη του Διαφωτισμού και το πάθος του ρομαντικού. Αλλά η ελληνική Επανάσταση, ως ένα μεγάλο γεγονός του καιρού της, αποτελεί σημείο σύγκλισης ανθρώπων, αντιλήψεων, συμφερόντων, ιδεών. Αποτελεί άραγε και σημείο σύγκλισης των δύο μεγάλων ιδεολογικών ρευμάτων της εποχής της, του Διαφωτισμού και του Ρομαντισμού;

---

* Το κείμενο αποτελεί πρόδρομη μορφή μελέτης για την Επανάσταση του 1821 στην Πάτρα. Παρουσιάστηκε στις 28.1.2014 στο πλαίσιο των Μορφωτικών Εκδη-

λώσεων του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, στον κύκλο «Επαναστατικά κινήματα στη νεώτερη Ευρώπη».

¹ Βλ. «Επιστολή των εκπαιδευτικών του ΠΑΜΕ στους μαθητές για την 25η Μαρτίου» (goo.gl/8AZI25- τελευταία πρόσβαση 16.1.2014). Βλ. και παλαιότερο επετει-ακό δημοσίευμα της εφ. *Ριζοσπάστης*, 25.3.2009, «Ο θρύλος της Αγίας Λαύρας και η ιστορική αλήθεια».

² Ενδεικτικά: goo.gl/Rbxz3E, goo.gl/3w0wSH και goo.gl/16jror (τελευταία πρό-σβαση 20/2/2014).

³ Η παράσταση έχει αναρτηθεί στον ιστότοπο της Ενορίας και το Youtube, βλ. αντί-στοιχα goo.gl/q1DfQK και goo.gl/q1DfQK (τελευταία πρόσβαση 20/2/2014).

⁴ Χρ. Στασινόπουλος, *Λεξικό της Ελληνικής Επαναστάσεως του 1821*, τ. 2, Αθήνα 1971, σ. 184, Α. Κ. Καρατζάς, *Παναγιώτης Καρατζάς ο οπλαρχηγός*, [Πάτρα] 2003, σ. 8.

⁵ Βλ. Λ. Καλλιβρετάκης, «Ενοπλα ελληνικά σώματα στη δίνη των Ναπολεοντείων πολέμων (1798-1815)», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 1, Αθήνα 2003, σ. 185-200.

⁶ Καρατζάς, *Παναγιώτης Καρατζάς*, 82-83 και Στ. Θωμόπουλος, *Ιστορία της πό-λεως Πατρών από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1821*, επιμέλεια Β. Λάζα-ρης, τ. Β', Πάτρα 1999, σ. 352.

⁷ Αγαμ. Τσελίκας, «Τα δικαιοπρακτικά έγγραφα των Μοναστηριών Ομπλού, Χρυσο-ποδαριτίσσης, Αγίων Πάντων και Γηροκομείου Πατρών (1712-1855)», *Δελτίο του Ιστορικού και Παλαιογραφικού Αρχείου*, τ. Θ', Αθήνα 2000, 344-345, έγγρ. 300.

⁸ Αν. Γούδας, *Βίοι Παράλληλοι*, τ. 5, Αθήνα 1872, σ. 342, ο οποίος συλλέγει την πληροφορία από αυτόπτη μάρτυρα.

⁹ Στο τεκμήριο αναφέρεται ότι τα χρήματα καταβάλλονται «διά την γνωστήν υπόθε-σιν της ελεημοσύνης», βλ. Παναγής Ζούβας, *Ιωάννης Γ. Παπαδιαμαντόπουλος: Θυ-σίαι και αγώνες του κατά την επανάστασιν του 1821*, Αθήνα 1971, σ. 136.

¹⁰ Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον ιστορικόν περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, τ. 3, Αθήνα 1860, σ. 18-19.

¹¹ Το όνομά του δεν αναγράφεται στους γνωστούς καταλόγους του Φιλήμονος, *ό.π.*, τ. 1, σ. 387-416 και του Αρχείου Σέκερη (Β. Μέξας, *Οι Φιλικοί*, Αθήνα 1937).

¹² Βλ. Παλαιών Πατρών Γερμανός, *Απομνημονεύματα*, επιμ. Γ. Παπούλας, Δ. Καμ-πούρογλου, Αθήνα 1900, σ. 30, 45· Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της ελληνικής επανα-στάσεως*, τ. 1, Λονδίνο 1853, 79· M. Raybaund *Mémoires sur la Grèce pour servir à l'histoire de la guerre de la indépendance*, Παρίσι 1824, τ. 1, 349· W. H. Humph-neys' first "Journal of the Greek war of independence" (July 1821-February

1822), επιμ. Sture Linnér, Στοκχόλμη 1967, σ. 52-53.

¹³ Ο Καν. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, τ. 1, Αθήνα 2005 (α΄ έκδ. Αθήνα 1854), σ. 367, σημειώνει ότι «προσήλκυσε την αγάπην και εμπιστοσύνην των προυχόντων της Αχαΐας και όλων των αρχηγών της πολιρκίας». Ο Ν. Σπηλιάδης, *Απομνημονεύματα*, τ. 1, Αθήνα 1851, 235, τον θεωρεί άνθρωπο των «ολιγαρχικών». Λίγες μέρες μετά τον θάνατό του οι πρόκριτοι της Πάτρας εκφράζουν την ευγνωμοσύνη τους στον θανόντα και διορίζουν, παρά την ηλικία του, τον γιο του καπετάνιο (Στ. Θωμόπουλος, *ό.π.*, σ. 423-424).

¹⁴ Βλ. σχετικά Π. Π. Γερμανός, *Απομνημονεύματα*, 68-69· Σπ. Τρικούπης, *ό.π.*, τ. 2, Λονδίνο 1854, σ. 80-82.

¹⁵ Μαρτυρίες για τη δολοφονία του Καρατζά βλ. Μ. Raybaund *ό.π.*, τ. 1, 349· Σπ. Τρικούπης, *ό.π.*, τ. 2, 83· Κ. Δεληγιάννης, *ό.π.*, τ. 1, σ. 367. Βλ. και Στ. Θωμόπουλος, *Η Ιερά Μονή Ομπλού*, Πάτρα 1903, σ. 23-24.

¹⁶ Βλ. έγγραφο του Θ. Κολοκοτρώνη του 1833, Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος (ΕΒΕ), Αρχείο Αγωνιστών, κουτί 95, φ. 76, και Φ. Χρυσανθόπουλος, *Βίοι Πελοποννησίων ανδρών*, Αθήνα 1888, σ. 7.

¹⁷ Φ. Χρυσανθόπουλος, *ό.π.*, σ. 11.

¹⁸ Επιζώντες απόγονοί του Σταμάτη Κουμανιώτη αναφέρονται στη δολοφονία του, χωρίς μνεία στον Καρατζά (ΕΒΕ, Αρχείο Αγωνιστών, κουτί 95, φ. 76, έγγρ. της 10.6.1865).

¹⁹ Ο Γ. Βλαχογιάννης, *Κλέφτες του Μοριά. Ιστορικά ραπίσματα*, επανέκδοση: Άπαντα των Νεοελλήνων Κλασικών, επιμ. Γ. Κορνούτος, Αθήνα x.x., 181, υποστηρίζει ότι, σύμφωνα με χειρόγραφο σημείωμα της οικογένειας Πετμεζά, στα 1812 υπήρχαν δύο φατρίες στην Πελοπόννησο, μία του Σωτηράκη Λόντου, προεστού της Βοστίτσας, όπου ανήκαν οι Κουμανιώτες, και μια δεύτερη του Γιάννη Δεληγιάννη, προεστού στα Λαγκάδια, με την οποία σχετιζόταν ο Καρατζάς.

²⁰ Βλ. Στέφ. Θωμόπουλος, *Ιστορία της πόλεως Πατρών*, σ. 422-424 και Διον. Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάσταση*, τ. 3, Αθήνα 1932, σ. 324-328.

²¹ Με αφορμή την έκτη έκδοσή του βιβλίου του Λαμπρινού, βλ. Σπ. Ι. Ασδραχάς, Φιλ. Ηλιού και Βασ. Παναγιωτόπουλος, αφιέρωμα: «Για τις "Μορφές του Εικοσιένα" του Γιώργη Λαμπρινού», *Τα Ιστορικά*, τχ. 36 (2002), σ. 201-211.

²² Βλ. Γ. Λαμπρινός, *Μορφές του Εικοσιένα*, 4η έκδ., Αθήνα 1956, σ. 7-12.

²³ Στο ίδιο, σ. 131-141.

²⁴ Όπως επισημαίνει ο Σπ. Ι. Ασδραχάς, «Ο γνήσιος λαϊκισμός του Γ. Λαμπρινού», *ό.π.*, σ. 203, ανάλογο παράδειγμα είναι ο θάνατος του Μελέτη Βασιλείου που χρεώνεται από τον Λαμπρινό στους κοτζαμπάσηδες, ενώ τον δολοφόνησαν χωρικοί των Χασίων.

²⁵ Γ. Λαμπρινός, *ό.π.*, σ. 12.

²⁶ Φαίνεται ότι ο Κορδάτος στην πρώτη έκδοση της *Κοινωνικής σημασίας της επαναστάσεως* το 1924 και στη δεύτερη συμπληρωμένη το 1927 δεν έχει ανακαλύψει τον Καρατζά. Αναφορά στον Καρατζά δεν υπάρχει και στη *Νεοελληνική πολιτική ιστορία*, τ. 1, Αθήνα 1925.

²⁷ Γ. Κορδάτος, *Η κοινωνική σημασία της ελληνικής επαναστάσεως του 1821*, φωτ. ανατύπωση Αθήνα 1977, 180-181.

²⁸ Τις εκφράσεις χρησιμοποιεί ο Γ. Κορδάτος, στον «Πρόλογο» της 2ης έκδοσης της *Κοινωνικής*, σ. 6, και στον «Πρόλογο» της *Νεοελληνικής*, σ. V.

²⁹ Βλ. για τη συζήτηση που προκάλεσε το έργο του Κορδάτου, Γ. Δ. Μπουμπούς, *Η ελληνική κοινωνία στην πρώιμη μαρξιστική σκέψη: Γ. Σκληρός - Γ. Κορδάτος (1907-1930)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα [1995], σ. 119 κ.ε. Βλ. επίσης Φ. Ηλιού, «Η ιδεολογική χρήση της ιστορίας. Σχόλιο στη συζήτηση Κορδάτου - Ζεύγου», *Ψηφίδες ιστορίας και πολιτικής του εικοστού αιώνα*, επιμέλεια Άννα Ματθαίου, Στρ. Μπουρνάζος, Πόπη Πολέμη, Αθήνα 2007, σ. 197-207· Βασ. Παναγιωτόπουλος, «Η αριστερή ιστοριογραφία για την ελληνική Επανάσταση», *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002*, επιμέλεια Π. Μ. Κιτρομυλίδης, Τρ. Ε. Σκλαβενίτης, τ. Α', Αθήνα 2004, σ. 567-577.

³⁰ Η διατύπωση του Σπ. Ι. Ασδρακά, *ό.π.*, σ. 203.

³¹ Ο Γ. Κορδάτος, *Ιστορία της νεώτερης Ελλάδας*, τ. 2, Αθήνα 1957, 185-189, τον εκθειάζει και θεωρεί ότι τον σκότωσαν οι πρόκριτοι. Ο Γ. Ζεύγος, *Σύντομη μελέτη της νεοελληνικής ιστορίας*, Θεσσαλία 1944, σ. 52 (και γ' έκδ., Αθήνα κ.κ., 64-65), υποστηρίζει ότι οι «εμποροκοτσαμπάσδες ξέκαναν γρήγορα τους λαϊκούς ηγέτες», που είχαν αδυναμία να συγκροτήσουν κεντρική εξουσία. Ο Δ. Φωτιάδης, *Η Επανάσταση του Εικοσιένα*, τ. 2, Αθήνα 1971, σ. 31, 134, τον παρουσιάζει ως τσαγκάρη που γίνικε μεμιάς αρχηγός του επαναστατημένου λαού και φαγώθηκε μπαμπέσικα από Έλληνες. Ο Γ. Σκαρίμπας, *Το '21 και η αλήθεια*, τ. Β', Αθήνα [1975], 126, μιλά για τον ηρωικό τσαγκάρη που πρωτοστατεί στην εξέγερση και δολοφονείται από κοτσαμπάσδες. Ο Τ. Βουρνάς, *Ιστορία της νεώτερης Ελλάδας*, Αθήνα κ.κ. [1974;], σ. 79, τον θεωρεί λαϊκό ηγέτη που σκοτώθηκε από τον Ζαΐμη, στον οποίο χρεώνει τη δολοφονία του και ο Λ. Στρίγκος, *Η Επανάσταση του Εικοσιένα*, Αθήνα 1966, 75. Στην ίδια γραμμή κινείται και ο Τ. Κωνσταντόπουλος, «Παναγιώτης Καρατζάς», *Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά 1961*, τ. 5, σ. 337-343. Ο Τ. Σταματόπουλος, *Ο εσωτερικός αγώνας πριν και κατά την Επανάσταση του 1821*, τ. Α', 2η έκδ., Αθήνα 1978, σ. 228, που διαφοροποιείται κάπως, γράφει πως ο ηρωικός Καρατζάς υπήρξε θύμα αντιζηλίας κοτσαμπάσδων και Κουμανιωταίων. Επικριτικός είναι ο Κυριάκος Σιμόπουλος, *Πώς είδαν οι ξένοι την Ελλάδα του '21*, τ. 1, 4η έκδ., Αθήνα 1997, σ. 228-229, που τον εντάσσει στους συμμάχους των κοτσαμπάσδων.

³² Οι εκδόσεις του έργου πραγματοποιήθηκαν το 1961, 1963, 1973 και 1978. Βιβλιοκριτικά σχόλια στην έκδοση του 1963 των ΠΛΕ, βλ. Άννα Ματθαίου - Πόπη Πολέμη, *Η εκδοτική περιπέτεια των Ελλήνων κομμουνιστών από το Βουνό στην υπερρορία 1947-1968*, Αθήνα 2003, σ. 413.

³³ Φ. Χρυσανθόπουλος, *ό.π.*, σ. 9.

³⁴ Βλ. για παράδειγμα το λήμμα στο λεξικό του Κ. Τριανταφύλλου, *Ιστορικών Λεξικόν των Πατρών*, τ. Α', 3η έκδ., Πάτρα 1995, σ. 985-990, που όμως τηρεί κριτική στάση στην προσπάθεια συγγραφέων της Αριστεράς να τον παρουσιάσουν «αρχηγό της μάζας».

³⁵ Στο ίδιο, σ. 988.

³⁶ Οι ξυλογραφίες του Τάσσου (Αλεβίζου) εικονογραφούν την έκδοση του Λαμπρινού του 1945. Ακολούθως η εικόνα αναπαράχθηκε και με χρώμα.

³⁷ Α. Κ. Καρατζάς, *Παναγιώτης Καρατζάς, ό.π.*

³⁸ Οι υποδηματοποιοί ιδρύουν ισχυρές επαγγελματικές οργανώσεις στην Αθήνα από τη δεκαετία του 1880, ενώ αργότερα είναι από τους πρώτους κλάδους με διακριτή συνδικαλιστική εκπροσώπηση αυτοαπασχολούμενων και εργαζομένων, Ν. Ποταμιάνος, *Η παραδοσιακή μικροαστική τάξη της Αθήνας. Μαγαζάτορες και βιοτέχνες 1880-1925*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Ρέθυμνο 2011, σ. 330-334, 343-345. Βλ. επίσης Γ. Αλεξάτος, *Η εργατική τάξη στην Ελλάδα. Απ' την πρώτη συγκρότηση στους ταξικούς αγώνες του Μεσοπολέμου*, Αθήνα 1997, σ. 169· Θ. Καμπαγιάννης, *Το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα 1918-1926*, Αθήνα 2007, σ. 23, 36-37.

³⁹ Βιογραφικά του βλ. πρόχειρα: Γ. Παπαδιαμαντόπουλος, *Ιστορικά σημειώσεις*, Αθήνα 1938· Ντ. Κονόμος, *Ιωάννης Παπαδιαμαντόπουλος, ο διοικητής των Ελεύθερων Πολιορκουμένων*, Αθήνα 1967· Παν. Κουτίβας, «Ιωαν. Παπαδιαμαντόπουλος ο Κορίνθιος αγωνιστής του '21», *Αρχείο Κορινθιακών Μελετών* 1 (1971), σ. 145-217· Π. Δ. Ζούβας, *ό.π.*